

УДК 314.7.:314.186

О.Г. РОГОЖИН,
кандидат географічних наук,
Інститут проблем національної безпеки РНБО України

ЕКОНОМІЧНІ МЕХАНІЗМИ МІГРАЦІЙ ТА ПРИРОДНОГО ВІДТВОРЕННЯ НАСЕЛЕННЯ: КОНЦЕПЦІЯ ДЕМОЕКОНОМІЧНОЇ НІШИ

Постановка проблеми. Економічно обумовлені коливання кількості населення та пов'язані з цим міграційні рухи істотно впливають на розвиток національних економік у середньо- та довгостроковій перспективі. Водночас економічні механізми, що спричиняють масові міграції економічно активного населення, залишаються вивчені недостатньо. Іншим проявом впливу цих механізмів сьогодні є тривалий період скорочення або стагнації кількості населення в країнах з доволі розвинутими економіками (країни СНД та Європи).

Названі демографічні ефекти є значною мірою похідними від економічних механізмів циклічної динаміки коливання доходів та витрат у структурному розподілі по групах населення. В деяких країнах такі коливання інколи настільки звужують фінансово-економічний простір життєдіяльності населення (домогосподарств), що викликають реагування на це шляхом еміграції чи планування народжуваності. Спроба ідентифікації згаданих економічних механізмів призвела до висунення теоретичної *концепції демоекономічної ніші*. Вона оформилася під час виконання планових науково-дослідних робіт в Інституті проблем національної безпеки РНБО України впродовж 2005–2008 рр. [1].

Проблема економічно обумовленої депопуляції особливо актуальна в Україні, яка кілька разів протягом новітньої історії ставала і сьогодні є країною значної трудової еміграції, втрачаючи активну, фізично здорову, освічену і інтелектуально розвинену частину свого населення. Термін «демоекономічна ніша» є демоекономічною (згідно з визначенням В.С. Стещенко [2, с. 236]) інтерпретацією поняття «екологічна ніша», вперше використаного в контексті демографічної ємності території С.П. Капіцею як її здатність «прогодувати» певну кількість людей в умовах господарювання, заснованого на експлуатації біологічних ресурсів місцевих біогеоценозів [3].

У близькому до наведеної постановки аспекті першим розпочав дослідження Т. Малгус. В рамках класичної економічної теорії він обґрунтував «залізний закон заробітної плати», згідно з яким стабільна рівновага чисельності населення підтримується природним рівнем фонду оплати праці (сумою трудових витрат виробництва), який забезпечує робітникам фізично необхідний мінімум засобів існування (витрати на харчу-

вання, одяг, підтримання працездатності). Концепцію природної і ринкової ціни праці розвинув Д. Рікардо. Вважаючи, що ринкова ціна коливається навколо рівноважної природної (витрат на утримання робітників та продовження їхнього роду) під впливом природного руху працездатного населення та співвідношення попиту і пропозиції на працю, він увів категорії номінальної заробітної плати як грошового виразу ціни праці і реальної заробітної плати як її натурального виразу [4].

Якщо Т. Мальтус, Ф. Лассаль, Д. Рікардо «залізний закон заробітної плати» виводили зі збільшення народонаселення, то К. Маркс пов'язав його зі зростанням органічної побудови капіталу, що веде до абсолютного і відносного зубожіння промислового пролетаріату. Однак К. Маркс не врахував циклічності інноваційних процесів, яка знімає це протиріччя [5, с. 116].

У рамках марксового тлумачення «залізного закону заробітної плати» здійснювали економіко-демографічні і демоекономічні дослідження всі радянські (й пострадянські) демографи, економісти та містобудівники. В контексті нашого розгляду цікавими є їхні дослідження з питань коливання чисельності населення міст унаслідок циклічних припливів робочої сили з сіл в періоди поживлення економічної кон'юнктури. Для потреб містобудівництва ці уявлення узагальнила прикладна «гравітаційна» концепція тяжіння населення до місць здійснення інвестицій у виробничі потужності.

Паралельно у складі прикладних конструктивно-географічних і екологічних дисциплін, що обслуговують діяльність з планування розвитку територій (районного планування), в світі набула розвитку концепція екологічної ємності території для її сталого розвитку як припустимої інтенсивності використання природних ресурсів і антропогенного навантаження на природне середовище, у тому числі демографічного (наприклад, «урбо-екологічні обмеження» В.В. Владимірова [8]).

Наші дослідження дали змогу сформулювати гіпотезу про наявність у національних економіках демоекономічних ніш, визначених як здатність цих економік забезпечити життєдіяльність певної кількості населення за певних економіко-географічних та техніко-економічних умов розвитку та соціальних стандартів його життєдіяльності. Вони можуть розширюватись, притягаючи до себе демографічні ресурси, або звужуватись, «витискаючи» за межі національних економік «зайву» й водночас найбільш мобільну частину населення.

Спроби ідентифікації «демоекономічної ніші» виявили ряд проблем. Перш за все, вони стосуються питання визначення нижньої межі економічних доходів населення, за якою настає бідність, що спонукає до пошуку інших джерел доходів шляхом трудової міграції. По-друге, навіть визначення межі бідності не дає достатньої відповіді на питання про нижню ефективну (демографічно припустиму) межу рівня доходів більш заможних верств населення, досягнення якої спонукає їх на скорочення витрат, особливо шляхом планування народжуваності.

У найбільш загальному вигляді демоекономічна ніша може бути представлена динамічною моделлю як деякий економічний простір, окреслений кривими «доходів» та «витрат». У згаданих «витратах» має бути враховано не лише витрати домогосподарств на поточне споживання, необхідне для фізичного, інтелектуального та духовного відтворення населення, а й цільові витрати корпоративного сектору та сектору загальнодержавного управління на розвиток інфраструктури загального користування (у тому числі соціальної), а також наукової та навчальної бази дослідних інститутів, лабораторій, ВНЗ тощо. Дефіцит цього спонукає інтелектуальну еліту та талановиту молодь залишати батьківщину в пошуках країн і міст, де ця база достатньо розвинута.

Оцінку ролі демографічного фактора в економічному зростанні, отриману з макроекономічних моделей, доцільно розглядати як перший етап демоекономічного аналізу. Сучасні демоекономічні моделі (що використовують демографічні показники як ендогенні змінні) розробляються у формі економетричних моделей і досліджують виключно кількісні параметри: чисельність і структуру населення, показники його природного і міграційного приросту; інтегральні економічні показники (ВВП, норма капіталовкладень, норма накопичення, глобальна або часткова ефективність, рівень споживання, зайнятість населення тощо). У розвинутих країнах їх використовують для оцінки обсягів демографічних інвестицій та інвестицій у розвиток «людського капіталу», необхідних для подальшого економічного зростання [7, с. 92–94].

Є. Прип'юк вважає, що у сучасних дослідженнях демоекономічних взаємозв'язків на макрорівні найконкретнішою є модель ТВС у вигляді таблиць «виробництва та споживання» у розрізі окремих статевих-вікових груп населення. Вона оперує базовими показниками тривалості життя (взятого з таблиць смертності), частки економічно активного населення, обсягами виробництва та обсягами споживання на людину. Однак для побудови таких таблиць необхідна деталізована первинна соціально-економічна інформація, часто відсутня [7, с. 98]. Тому ця модель має недоліки, притаманні всім економетричним моделям.

Натомість моделі і функції, засновані на макроекономічній теорії та похідному від неї обліковому стандарті СНР-1993, вільні від цих недоліків як такі, що відображають фундаментальні економічні закони і для розрахунку яких у всесвітньому масштабі вже створена база статистичних даних, орієнтована на міжнародні порівняння. Тобто на часі розробка методології коректного інтегрування макроекономічних моделей і функцій в структуру демоекономічних моделей.

Макроекономічні концепції споживання домашніх господарств. Теоретико-методологічний напрям демоекономічних досліджень традиційно орієнтований на визначення тих економічних показників, від яких безпосередньо залежать і які безпосередньо спричиняють зміни кількості і якості населення, в першу чергу – режимів природного і міграційного руху населення у їхніх демостатистичних наслідках, як коротко-, так і довгострокових.

З 20-х років ХХ століття такі показники досліджуються в рамках соціологічної парадигми «людського розвитку» і концепції «якості життя». Базовим компонентом якості життя є категорія «рівень життя», що інтерпретується як ступінь економічного добробуту за інтегральними характеристиками доходів, споживання, вартості життя [6, с. 10–11].

Споживання домогосподарств визначається не лише доходами його членів, а й виплатами (і пільгами) соціального забезпечення та іншими соціальними трансфертами з державного і місцевих бюджетів. Однак саме наявний дохід є основним економічним фактором, який забезпечує кінцеве споживання домогосподарств. Причому в усіх країнах світу доходи основної маси домогосподарств економічно активного населення в середньому більше ніж на 80% складаються з заробітної плати. Також зрозуміло, що рівень реальних доходів домогосподарств набуває соціального і демоекономічного значення у співвідношенні з комплексним показником вартості життя.

Чим більшою стає позитивна різниця між ними, тим виразніше діє фактор, який збільшує потенціал (притягальність) економічної імміграції з регіонів (і країн), де така різниця негативна або помітно менша. Цим також створюється економічний потенціал для зростання тривалості життя і реалізації репродуктивних установок щодо дітонародження, а також, у більш тривалій перспективі, для їхньої модифікації в бік збільшення бажаної кількості дітей.

За всіх можливих відхилень, в сучасній технічній цивілізації спостерігається еволюційна тенденція до збільшення вартості життя з розвитком виробничих сил, пов'язана з диверсифікацією та якісним удосконаленням потреб населення. Відповідно, якщо темпи приросту доходів населення відстають від темпів приросту вартості життя, в країнах імміграції пригнічуються процеси природного відтворення корінного населення за триваючого припливу гастарбайтерів з бідних країн, де доходи і вартість життя значно менші.

Тому пропонуємо вважати вартість життя основним соціальним стандартом національної економіки, який у співвідношенні з рівнем середньодушового доходу домогосподарств, залежним від ціни праці, задає й демоекономічний стандарт, визначаючи характер міграційного і природного руху населення.

З появою маржиналізму визначення ціни праці її продуктивністю (корисністю) стало загально визнаним. А. Маршалл, П. Самуельсон та інші розглядали заробітну плату як ціну одного із факторів виробництва, що визначається «граничним» продуктом — додатковим випуском продукції при використанні ще однієї додаткової одиниці праці [4].

Концепція Дж. Кейнса акцентувала на нееластичності зарплати, на залежності її ставок від неринкових, соціально-політичних факторів. Це дало підставу прихильникам інституціоналізму висунути концепцію «договірної зарплати». Сучасна неокласична теорія визначає зарплату як результат ринкової взаємодії попиту та пропозиції плюс стану соціально-політичних досягнень [9].

Концепція прожиткового мінімуму набула розвитку в методології соціально-економічних досліджень проблем бідності. Економічні показники, які впливають на процеси відтворення населення — власне значення базових соціальних стандартів, сьогодні досліджують у рамках двох тематичних напрямів: визначення і вимірювання рівня бідності та розподілу доходів на основі даних про сплату податків і вибіркового соціологічних обстежень домогосподарств.

Споживання визначають як частину доходу Y , що залишається після сплати податків T (наявний дохід $Y_d = Y - T$) і витрачається на придбання товарів та послуг [10, с.407].

Аналіз характеру споживання домашніх господарств потребує параметризації аргументів функцій споживання і заощадження домогосподарств. Прикладом статичної моделі є кейнсіанська функція споживання. Динамічні моделі поділяються на *двоперіодні* (нинішній і майбутній період) і *багатоперіодні* (по роках життя суб'єкта) [11]. Більш відповідними циклічному характеру процесів демовідтворення є динамічні багатоперіодні моделі, що оперують дискontованими оцінками потоків майбутніх доходів, споживання, заощадження і майна.

Сучасна неокласична концепція ґрунтується на теорії міжчасового споживчого вибору Ірвінга Фішера та концепції ендогенного доходу і сформульована в мікроекономічних передумовах [11]. Згідно з нею мотивацією поведінки суб'єкта на ринку праці вважається прагнення забезпечити собі певний життєвий рівень, що характеризується базовими параметрами рівня доходу Y і наявності вільного часу P . Кожний економічний суб'єкт раціонально оптимізує свою функцію корисності $U = f(Y, P)$, намагаючись максимізувати дохід та вільний час виходячи з реалій свого бюджетного обмеження. Оптимізація розподілу поточного доходу між споживанням і заощадженням здійснюється за критерієм ставки відсотка (чим вона вища, тим ефективнішими стають заощадження). Тобто неокласична функція споживання є функцією від поточної ставки відсотка, причому поточний дохід є ендогенною змінною.

За кейнсіанською концепцією дохід розглядається як екзогенний параметр, а обсяг споживання залежить тільки від наявного доходу. Розподіл доходу на споживання

і заощадження визнається залежним не лише від економічної кон'юнктури (ставки відсотка), а й від особливостей споживача. Залежність споживання від обсягу наявного доходу подається у вигляді основного психологічного закону, згідно з яким люди схильні збільшувати своє споживання зі зростанням доходу, але меншою мірою, ніж зростають доходи [12, с. 211]. З кейнсіанської теорії споживання випливає мультиплікативний ефект: приріст автономних витрат¹ викликає і безпосереднє збільшення приросту ВВП, і вторинний його приріст внаслідок збільшення споживання.

За результатами досліджень економічної динаміки в США виявилось, що фактичні дані про динаміку доходу і споживання не відповідають припущенням кейнсіанської моделі. Функція споживання достатньо вірогідно описує поведінку домашніх господарств у короткостроковому періоді (до 4-х років). За триваліших часових проміжків (10 і 30 років) теза про сталість граничної схильності до споживання і зменшення середньої норми споживання статистично не підтвердилася. За загальної тенденції до сталості, вона поступово зростає (для США 0,867 у 1869–1898 рр., 0,879 у 1904–1933 рр. і 0,92 в наш час) [13, с. 108,109].

Автономне споживання як соціальний стандарт. Частина споживчого попиту категорії кінцевого споживання (витрати на їжу, побутові послуги, квартплату тощо), яка не залежить від рівня доходу домогосподарств, вважається автономним споживанням. Воно відбувається навіть за від'ємного заощадження, тобто коли домогосподарство споживає більше, ніж заробляє. В разі відсутності доходів споживання можливе за рахунок або запозичень, або попередніх заощаджень, або матеріальної допомоги з боку держави [10, с.407].

Згідно з логікою гіпотези про лінійний функціональний зв'язок між обсягами сукупних доходів і сукупного попиту (споживання), яку висунув Дж. Кейнс для обґрунтування *простой функції споживання* в національній економіці, рівень автономного споживання C_a є константою лінійного рівняння

$$C = C_a + mpc \cdot Y_d, \text{ де:}$$

C – кінцеве споживання; Y_d – наявний дохід домогосподарств;

mpc – гранична схильність до споживання (частка додаткового доходу, спрямованого на споживання, за одиничного приросту цього доходу).

Автономне споживання може збільшитися у випадку зростання або добробуту, або довіри споживачів (зростання соціального капіталу в суспільстві). Якщо споживачі вірять у стабільне зростання своїх доходів, вони будуть споживати у більшій пропорції, ніж реально зростає дохід, підвищуючи mpc [14].

Відповідно до основної тотожності національних рахунків, дохід в національній економіці розподіляється без залишку на споживання інституційними секторами економіки. ВВП = доданий продукт = сукупний попит = $C + I + G$, де:

I – інвестиції фірм; G – державні витрати.

Оскільки держава та фірми також мають певний рівень автономного споживання, сукупні автономні витрати дорівнюють: $A_0 = C_a + I_0 + G_0$. На рівень автономного споживання впливають: обсяг активів, якими володіють домогосподарства; очікування майбутніх доходів; очікування надходження активів через успадкування; соціальні домовленості щодо мінімально прийнятних стандартів життя [15].

Звідси випливає, що саме показник автономного споживання домогосподарств на душу населення об'єктивно відображує рівень вартості життя як основний соціальний

¹ Автономні витрати економічних суб'єктів не залежать від обсягу їхніх доходів.

і демоекономічний стандарт, який є певною константою для конкретних національних економік у певний період часу. Вона визначається в першу чергу рівнем цивілізаційного і економічного розвитку країн, який сьогодні вимірюється рейтингами на основі показників середньодушового обсягу ВВП.

Виходячи зі статистичних спостережень, висловлюємо припущення про значну інерційність впливу цього чинника на демоекономічні процеси з лагом затримки реакції приблизно на 5 років. Тому не очікуємо значних змін автономного споживання впродовж всього ділового циклу Жюглара (в середньому 10 років). Також вірогідно, що на тривалість періоду стабільності автономного споживання домогосподарств у певних національних економіках впливатиме тривалість періодів соціально-економічної стабільності в цих країнах.

Досі визначали величину рівня автономного споживання державні статистичні служби епізодично за простою кейнсіанською функцією споживання на основі здебільшого вибірових статистичних обстежень рівня доходів і витрат домогосподарств. Прикладом такого дослідження є аналіз, здійснений у Великобританії за даними про середньодушове споживання і наявні доходи домогосподарств (після сплати податків, платежів по відсотках запозичень, в пенсійний фонд та на соціальне страхування) у порівняльних цінах впродовж 1921–2003 рр. В результаті було визначено середньорічний за період рівень автономного споживання у £87,9 на душу населення [16].

На нашу думку, тут отримали занижену оцінку внаслідок неврахування нелінійного характеру зміни рівня автономного споживання в довгостроковому періоді, а також виключення з наявних доходів усіх обов'язкових платежів у кризові періоди різкого скорочення середньодушових доходів домогосподарств, коли люди відкладають і обмежують ряд таких платежів хоча б частково.

Можливо, більш практичним підходом до міжнародної порівняльної оцінки рівнів автономного споживання домогосподарств буде використання середньодушового рівня соціальних трансфертів (у тому числі суспільних фондів споживання). Обсяги соціальних трансфертів припустимо вважати автономними витратами домогосподарств як такі, що лише опосередковано залежать від їхніх доходів. Водночас їх гарантовано споживає населення, яке звикає вважати таке споживання нормою, соціальним стандартом.

У сільській місцевості тією чи іншою мірою поширено натуральне господарство, мало залежне від доходів домогосподарств. Тому для сільського населення, крім суми соціальних трансфертів, має бути враховано середньодушовий рівень споживання продукції власних господарств.

В доіндустріальну епоху споживання більшої частини населення було переважно натуральним, здебільшого автономним, економіки — малопродуктивними і надто залежними від наявності природних ресурсів (родючих земель, водою для зрошення і водопостачання, продуктивних пасовищ тощо) та насильницької експропріації. Тому під час природних і соціальних катаклізмів (кліматичних змін, війн) споживання часто падало значно нижче автономного рівня, що спричиняло голод, епідемії, підвищення смертності, а також виштовхувало населення (особливо мобільні кочові народи) за межі розореної батьківщини грабувати або захоплювати більш благополучних сусідів. Історик Л.М. Гумільов, досліджуючи еволюцію етносів в євразійських степах, виявив, що цикли зволоження і висихання степів спричиняли, відповідно, демографічні вибухи і великі міграції (переселення народів) [17]. Він показав, що безпосередня причина цих міграцій була демоекономічною (в ланцюжку еколого-економічних подій) — перенаселені території з виснаженими природними ресурсами не могли прогодувати таку кількість населення. Причому економічно прийнятну демографічну ємність території визначала можливість

забезпечення стабільного і достатнього харчування. Схоже, така ситуація сьогодні склалася в низці країн, що розвиваються.

Можливі підходи до демоекономічного аналізу на макрорівні. Як вже зазначалося, ключовим демоекономічним параметром національної економіки ми вважаємо співвідношення рівня середньодушового доходу домогосподарств, відображеного показником наявного доходу Y_d , і вартості життя, відображеної показником рівня автономного споживання C_a : $\Delta^c = Y_d - C_a$ або $\Delta^{ca} = Y_d / C_a$.

Знак і величина цієї дельти визначатиме потенціал (певну пропорцію) збільшення або зменшення кількості населення в країні ΔP , тобто:

$$\Delta P = f(P_1, \Delta^c, \Delta im, \Delta em, \Delta m, \Delta b) \text{ або } \Delta P = f(P_1, \Delta^{ca}, \Delta im, \Delta em, \Delta m, \Delta b), \text{ де:}$$

P_1 – стартова чисельність населення; Δim – потенційний приріст іммігрантів;

Δem – потенційний приріст емігрантів; Δm – потенційний приріст смертей;

Δb – потенційний приріст народжень.

За умови, якщо $\Delta^c = 0$ і $\Delta^{ca} = 1$, досягається *стан демоекономічної рівноваги*, коли національна економіка може забезпечити рівно стільки населення, скільки в ній його є на час оцінки, тобто $\Delta P = 0$. Величину населення P^* , за якої досягається стан демоекономічної рівноваги, ми пропонуємо назвати ємністю або розміром демоекономічної ніші (demoeconomical niche) за аналогією з трофічною ємністю певної екологічної ніші якогось біогеоценозу. Відповідний їй рівень автономного споживання C_a інтерпретується нами як *економічний ресурс демоекономічної ніші*.

У разі збільшення економічного ресурсу зростає розмір демоекономічної ніші, і навпаки, тобто: $P^* = f(C_a)$. Якщо поточна чисельність населення P менша за ємність демоекономічної ніші ($P < P^*$), країна стає притягальною для іммігрантів (економічних або трудових мігрантів, якими власне в усі часи в тій чи іншій формі є переважна частка іммігрантів). Якщо ж чисельність населення більша за ємність демоекономічної ніші ($P > P^*$), країна «фонтанує» емігрантами, в ній зростає смертність і зменшується народжуваність. Причому потенційна кількість мігрантів дорівнюватиме $\Delta P = P - P^*$.

З огляду на новизну постановки питання, сьогодні ми ще не маємо відпрацьованого алгоритму аналітичного визначення ємності демоекономічної ніші. Емпіричним індикатором її збільшення або зменшення є сальдо міжнародних міграційних потоків, залежне від знаку і величини ключового демоекономічного параметра Δ^c , Δ^{ca} .

Не менш важливою характеристикою є динаміка, а саме темп приросту основного демоекономічного параметра: $V^{\Delta^c} = d\Delta^c/dt$, $V^{\Delta^{ca}} = d\Delta^{ca}/dt$. Час зміни знаку темпу приросту визначатиме стартову точку зміни ємності демоекономічної ніші на збільшення чи на зменшення, запуску процесів зміни режимів механічного і природного руху населення. Зміна режимів відтворення населення стає відчутною, якщо темп приросту V^{Δ^c} , $V^{\Delta^{ca}}$ змінив знак, пауза до наступної зміни триває понад один рік, і величина приросту перевищує помилку статистичного спостереження (до 20% для вибірових обстежень домогосподарств).

Зміна режиму механічного руху слідом за зміною знаку темпу приросту демоекономічного параметра відбувається з певною затримкою. Її можуть збільшити міграційні потоки, спричинені іншими обставинами. Так, незважаючи на зниження рівня життя, в Україні у 1991–93 рр. спостерігалось спричинене набуттям незалежності зростання позитивного сальдо міграції. Лише спалах гіперінфляції наприкінці 1993 р. і зниження на цій основі реальних доходів зламали цю тенденцію [18].

Динаміка смертності і очікуваної тривалості життя змінюється поступово з затримкою реалізації максимального потенціалу змін з лагом у приблизно 5 років. Вона є тим глибшою і тривалішою, чим більшою є тривалість відповідних темпів приросту [19].

Зі змінами тенденцій народжуваності, вимірної сумарним коефіцієнтом народжуваності F_0 , ситуація складніша, вони мають короткострокову і довгострокову складові. Погіршення добробуту (зменшення відношення Y_d / C_a) з незначним лагом призводить до початку процесу накопичення потенціалу відкладеної народжуваності. В Україні протягом 10-річного періоду F_0 зменшився до мінімального природного рівня (приблизно одна дитина на жінку за життя). Це відбувалося тим швидше, чим більшим темпом погіршувався добробут. Зміна знаку демоекономічного параметра на позитивний майже без затримки призвела до початку процесу реалізації відкладеної народжуваності, тим швидше, чим більшим темпом зростав добробут [20]. Максимально можливий рівень відкладеної народжуваності визначається різницею між рівнем репродуктивних установок (середньою кількістю дітей, яку бажає мати жінка) і мінімальним природним рівнем плідності.

Однак якщо погіршення добробуту триває понад 10 років, дедалі більша частина потенціалу відкладеної народжуваності перетворюється на нереалізовану народжуваність. Через погіршення добробуту і доступності медичної допомоги знижується рівень здоров'я населення, поширюється неплідність. Затягання періоду зниження рівня життя і поширення бідності може також призвести до модифікації репродуктивних установок наступного покоління жінок в бік зменшення бажаної кількості дітей (гранично — до одностійності).

Для того, щоб забезпечити мінімально необхідні економічні ресурси для природного відтворення населення на рівні простого заміщення поколінь, середньодушовий рівень автономного споживання в країні C'_a має включати і *ціну репродукції* (тобто витрати на дітонародження, харчування, обслуговування, виховання, навчання принаймні однієї дитини до досягнення нею повноліття — протягом приблизно 20 років).

Очевидно також, що для забезпечення простого заміщення поколінь ціна репродукції потребуватиме збільшення доходів кожного з батьків до мінімального рівня у $b \cdot C'_a$, де $b = 2,2$ (з урахуванням повікової смертності, а також незворотної міграції за режимів, наявних в Європі і СНД). Тоді приблизним критерієм того, чи економічно можливо в сучасній Україні досягти простого заміщення поколінь за рахунок природного приросту, може бути відповідність середньодушових доходів населення вікової групи 15—49 рр. величині $2,2 \cdot C'_a$. Тобто чим більшим у віковій групі 15—49 рр. є перевищення середньодушових доходів над збільшеним у певну, відповідну конкретно-історичним режимам смертності і механічного руху, кількістю разів рівнів середньодушового автономного споживання, тим більшим є економічний потенціал для тим більш розширеного природного відтворення місцевого населення.

Економічні кризи призводять до різкого скорочення середньодушових доходів, а рівень автономного споживання знижується меншим темпом внаслідок інерційності соціальних стандартів рівнів споживання. Висуваємо припущення, що ціна репродукції є ще більш інерційною.

На нашу думку, економічним механізмом, який забезпечує демографічний перехід до сучасного типу відтворення населення, що тяжіє до простого заміщення поколінь, є історично швидке збільшення в економічно і технологічно розвинутих країнах середньодушового рівня автономного споживання взагалі і пов'язаної з ним ціни репродукції зокрема. Тобто чим більшою, за інших рівних умов, є ціна репродукції в країні, тим більшою, стабільнішою і ефективнішою має бути національна економіка для забезпечення простого відтворення кількості і якості її населення. Умовою ефективності економіки є

її інноваційність. Чим більш інноваційною вона є, тим більшим стає приріст доходів, що розширює демоекономічну нішу. Так, саме до інноваційних економік США та Європи спрямовані сьогодні міграційні потоки. Водночас у цих регіонах високий рівень автономного споживання звужує демоекономічну нішу для місцевого корінного населення, зменшуючи його народжуваність (особливо в Європі).

Висновки

1. Для ідентифікації економічного механізму, що сприяє міграціям і зміні режимів відтворення населення, нами введена категорія демоекономічної ніші. Її величина визначає демографічну ємність національної або регіональної економіки залежно від співвідношення рівня доходів і витрат домогосподарств в умовах певних соціальних стандартів споживання. Звуження демоекономічної ніші стимулює трудову еміграцію, збільшення смертності і скорочення народжуваності.

2. Економетричні і соціологічні підходи виявилися недостатніми для визначення ємності демографічної ніші. Натомість підходи оформленої СНР-1993 науки макроекономіки дають таку можливість через величину середньодушового рівня автономного споживання домогосподарств як базового демоекономічного стандарту. Співвідношення рівня середньодушового доходу домогосподарств і вартості життя (відображені показниками наявного доходу та рівня автономного споживання), а також темп приросту цього показника пропонується вважати основними демоекономічними параметрами національної економіки.

4. Збільшення ємності демоекономічної ніші запускає механізм притягання населення. Економічним індикатором цього є стійке зростання ВВП на душу населення (у порівнянних цінах), яке у середньостроковій перспективі супроводжується поступовим збільшенням рівня автономного споживання. Якщо в такому разі середньодушові доходи населення віком 15–49 років не перевищують рівня у 2,2 величини автономного споживання, природне відтворення корінного населення пригнічується і зростання чисельності населення в країні відбувається здебільшого за рахунок іммігрантів з бідніших країн.

5. Економічною передумовою для збереження позитивного приросту місцевого корінного населення із розширенням демоекономічної ніші в індустріально розвинених країнах є розгортання інноваційних процесів. В такому випадку встановлюється стійка позитивна динаміка приросту віддачі від додаткових вкладень капіталу та зростання доходів, яке значно перевищує темп приросту рівня автономного споживання домогосподарств.

Джерела

1. Макаренко І.П., Копка П.М., Рогожин О.Г., Кузьменко В.П. Національна інноваційна система України: проблеми і принципи побудови / За наук. ред. І.П. Макаренка. — К.: Інст. пробл. нац. безпеки, Інст. еволюційної економ., 2007. — 560 с. — укр.; англ.
2. Стешенко В.С. Демография в современном мире: Монография /Предисловие Э.А. Араб-Оглы. — М.: Статистика, 1978. — 247 с.
3. Капица С.П., Курдюмов С.П., Малинецкий Г.Г. Синергетика и прогнозы будущего. 2-е изд. — М.: Эдиториал УРСС, 2001. — 288 с.
4. Історія економічних учень. Підручник / За ред. В.Д.Базилевича. — К.: Знання, 2004. — 1300 с.
5. Мизес Л. Теория и история: интерпретация социально-экономической эволюции. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. — 295 с.

6. *Рівень життя населення України* / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України; За ред. Л.М. Черенько. — К.: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2006. — 428 с.
7. *Прип'ік Є.* Спроба побудови економічних таблиць середньої тривалості життя і демографічних таблиць виробництва та споживання для України // Демографічні дослідження, Випуск 24: зб. наук. праць / НАН України, Ін-т економіки. Редкол.: В. Стешенко (відп. ред.) та ін. — К., 2002. — С. 91–112.
8. *Владимиров В.В.* Расселение и окружающая среда. — М.: Стройиздат, 1982. — 228 с.
9. <http://info.srochno.ua/ukr/professions/ekonomika/551/>
10. *Основи економічної теорії: Підручник* / А. А. Чухно, П. С. Єщенко, Г. Н. Климко та ін.; За ред. А. А. Чухна. — К.: Вища шк., 2001. — 606 с. — <http://library.if.ua/books/61.html>
11. *Класична, кейнсіанська і неокласична концепції споживання* — <http://www.grinchuk.lviv.ua/book/42/1855.html>
12. *Кейнс Дж.М.* Общая теория занятости, процента и денег / Антология экономической классики: В 2 т. — М.: ЭКОНОВ, 1992. — Т.2. — 486 с.
13. *Панчишин С.М.* Макроекономічний аналіз товарної форми виробництва. Монографія. — Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2004. — 452 с.
14. *Keynesian Economics and Fiscal Policy* — http://www.timelyknowledge.com/keynesian_economics_and_fiscal_policy.htm
15. *The Oxford Dictionary of Economics* — <http://www.enotes.com/econ-encyclopedia/autonomous-consumption>
16. *Does income constrain household spending?* — www.economicsnetwork.ac.uk/archive/maths_worksheets/household_spending.doc
17. *Гумилев Л.Н.* Древняя Русь и Великая степь. — М.: Тов. Клишников, Комаров і Ко, 1992. — 511 с.
18. *Позняк О.В.* Міграційна ситуація в Україні — <http://www.idss.org.ua/>
19. *Лібанова Е.М.* Смертність населення України: проблеми та перспективи — <http://www.idss.org.ua/>
20. *Макарова О.В.* Тенденції народжуваності в Україні та нові підходи до демографічної політики — <http://www.idss.org.ua/>

Аннотация. В статье изложена авторская концепция демоэкономической ниши как демографической емкости национальной экономики. Теоретически обоснованы методические подходы к оценке ее динамики, предложены соответствующие показатели. На этой основе конкретизированы экономические механизмы, стимулирующие масштабные миграции и изменения режимов воспроизводства населения.

Summary. The author's concept of demoeconomical niche as a demographic capacity of national economy is expounded in the article. Methodological approaches of its dynamics estimation are theoretically grounded. The evaluation indexes are offered. The economic mechanisms of international migration stimulation and of population reproduction changes are specified on this basis.

Стаття надійшла до редакції журналу 09.02. 2009 р.